

**GYÓGYPEDAGÓGUSOK ÉS TANULÁSBAN AKADÁLYOZOTT TANULÓK
VÉLEMÉNYÉNEK ELEMZÉSE AZ ÉLMÉNYPEDAGÓGIAI ALAPÚ
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANÍTÁSSAL KAPCSOLATBAN**

Szerzők:

Kertész Kíra
Debreceni Egyetem

Mező Katalin (Ph.D.)
Debreceni Egyetem

Első szerző e-mail címe:
kkerteszkira@gmail.com

Lektorok:

Szabóné Balogh Ágota (Ph.D.)
Gál Ferenc Egyetem

Lestyán Erzsébet (Ph.D.)
Gál Ferenc Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A tanulmány az élménypedagógia alkalmazásával és hatékonyságának vizsgálatával foglalkozik a magyar nyelv és irodalom órán, felső tagozatos tanulásban akadályozott gyermekek esetében. A magyar nyelv és irodalom tanítása a Nemzeti Alaptanterv 2020-as módosítása után is központi szerepű maradt a tanulásban akadályozott tanulók tanításában, mivel az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetencia kialakítása minden tanuló esetében elvárt a köznevelés végére. A tanulmányban megjelenő vizsgálatban n=101 fő (melyből 52 pedagógus, valamint 49 tanulásban akadályozott felső tagozatos tanuló) véleményének megismerésére és elemzésére került sor az élménypedagógiai alapú magyar nyelv és irodalom tanításával kapcsolatban. Az eredmények azt tükrözik, hogy a pedagógusok és a tanulók is eredményesebbnek érzik az élménypedagógiai alapú tanítást, azonban megfogalmazásra kerülnek az élménypedagógia alkalmazásával kapcsolatos nehézségek (mint sokkal több idő- és energiabefektetés, leterheltség stb.) is.

Kulcsszavak: élménypedagógia, tapasztalati tanulás, magyar nyelv és irodalom, tanulásban akadályozott tanulók

Diszciplínák: gyógypedagógia, pedagógia

Abstract

ANALYSIS OF THE OPINIONS OF SPECIAL EDUCATORS AND STUDENTS WITH LEARNING DISABILITIES IN RELATION TO THE EXPERIMENTAL-BASED TEACHING OF HUNGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE

This article examines the application and effectiveness of experiential education in the case of children with mild intellectual disability in Hungarian language and literature. Even after the 2020 amendment of the National Basic Curriculum, the teaching of Hungarian language and literature remained central to the teaching of students with mild mental retardation, as the development of the key competence of mother tongue communication is expected for all pupils by the end of their secondary education. In the study $n=101$ persons, of which 52 teachers and 49 students with learning disabilities in upper secondary school were surveyed and analysed for their opinions on the teaching of Hungarian language and literature on an experiential pedagogical basis. The results reflect that both teachers and students perceive experiential teaching as more effective, but also highlight difficulties (such as more time and energy investment, workload, etc.) associated with the use of experiential teaching.

Keywords: experiential pedagogy, experiential education, Hungarian language and literature, children with learning disabilities

Disciplines: special education, pedagogy

Kertész Kíra és Mező Katalin (2023): Gyógypedagógusok és tanulásban akadályozott tanulók véleményének elemzése az élménypedagógiai alapú magyar nyelv és irodalom tanítással kapcsolatban. *OxIPO – interdiszciplináris tudományos folyóirat*, 2023/3. 37-55. DOI 10.35405/OXIPO.2023.3.37

Hazánkban az élménypedagógiai szakirodalmak tárháza csekély (Kispéter és Sövényházi, 2009; Mező K., 2015; Mező F., 2017) és ráadásul megoszlanak a vélemények arról is, hogy mit értenek élménypedagógián. Még kevesebb azon szakirodalmak száma, amelyek a tanulásban akadályozott tanulók esetében az élményalapú tanításról szólnak (Mező és Szabóné, 2021), ezért jelen tanulmány is e vizsgálati rés megszüntetését szolgálja. A tanulmányban megjelenő vizsgálat célja annak megismerése, hogy mit gondolnak a gyógypedagógusok és a tanulásban akadályozott tanulók az élményalapú tanításról.

Felmértük azt is, hogy milyen lehetőségeik vannak a gyógypedagógusoknak a magyar nyelv és irodalom órán az élménypedagógia eszközeinek alkalmazására.

Az élménypedagógia

A magyar nyelv értelmező kéziszótára (2016) szerint az élmény egy „olyan esemény, történés, amelyet az ember lelkileg is átél, s amely mélyebb hatást tesz rá, illetve az a lelki folyamat, amellyel bizonyos jelentősebb eseményeket, történéseket a saját maradandó lelki tartalmává alakít”. Bármilyen lehet az élmény forrása, mely meglepi vagy kizökkent az egyént

komfortzónájából. Az élménypedagógia – melyet gyakran a tapasztalat általi tanulás rokonértelmű megfelelőjeként említenek – egy a tanulást segítő, megkönnyítő pedagógiai megközelítés, mely számos módszert használ fel, alkalmaz. Mező (2015) szerint az élménypedagógia egy olyan pedagógiai tanulás-tanítási tevékenység, melynek fő információforrása a közvetlen tapasztalat. A tudás a tapasztalat által jön létre (Kolb, 1984). A résztvevők a tapasztalatszerzés során élményekkel gazdagodnak, mely által új információkat sajátítanak el, bővül az ismeretanyaguk. Élménypedagógiai helyzetben a diákok aktív szerepben vannak a hagyományos könyv-füzet alapú módszerrel szemben, és úgy vonja be a gyermekeket a tanulás folyamatába, hogy azok közben élvezik ezt a tevékenységet. McElhaney (1998, 26.) szerint „ez egy olyan módszertan, melyben az érintett tanulási tevékenység a hagyományos iskolai környezeten kívül esik.” A folyamat során a tanulókat nem ülteti és szögezi le a tanterembe, hanem a valóságos életbe vezeti őket, így fejlesztve kreatív gondolkodásukat, problémamegoldó képességüket.

Az élménypedagógia nem csak a személyiségfejlődésre, énképre, komfortzóna bővülésére, társas kapcsolatokra, bátorságra, jóllét növekedésére van pozitív hatással, hanem a tanulási motivációra is (Mező, 2015).

Amióta csak nevelésről, tanulásról beszélhetünk, a motivációnak mindig is kiemelt szerepe volt. A tanulási motiváció a

tanulást aktivizáló, fenntartó és koordináló folyamat (v.ö.: Roseman, 2008; Skinner, Connel és Wellborn, 2009). A tanulási motiváció többrétű, megmutatkozik benne, hogy az egyén miként vélekedik a képességeiről, milyen a viszonya az egyes tantárgyakhoz, és hogy milyen céljai vannak. Emellett a motivációt befolyásolják a sikerek, kudarcok és környezet is.

Tanulás esetében az is fontos, hogy hogyan megy végbe a folyamat, nem csak az, hogy mit tanul a személy. Az élménypedagógiai elemek hozzájárulnak ahhoz, hogy a tanulás kényszer nélkül valósuljon meg, a tanuló örömmel és saját akaratból végezze a tevékenységet.

Az élménypedagógia alkalmazása során nem passzív befogadóként vannak jelen a tanulók, hanem aktívan bekapcsolódnak a tanulási folyamatba. Amikor az ismereteket képesek összekapcsolni a megfelelő élménnyel, az elősegíti a tudás elmélyülését, nagyobb esélyt ad a sikerességre. Csíkszentmihályi (1997, 11.) szerint „a tökéletes élmény alapja a »flow«, vagyis az a jelenség, amikor annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörlül mellette, az élmény maga lesz olyan élvezetes, hogy a tevékenységet bármi áron folytatni akarjuk, pusztán magáért”.

A tanítási órák egyik fontos alapköve a reflexió, mely a fejlődés eszköze. A résztvevők megosztják élményeiket, észrevételeiket, tapasztalataikat társaikkal, kifejezhetik érzéseiket, gondolataikat.

A foglalkozások alapján kapott visszacsatolások elősegítik csoportonként és

személyenként is a motivációt, a pontos munkavégzésre buzdítja őket.

Az élménypedagógia alkalmazása tanulásban akadályozott tanulók esetében

„A tanulásban akadályozottak csoportjába tartoznak azok a gyermekek, akik az idegrendszer biológiai és/vagy genetikai okokra visszavezethető gyengébb funkcióképességei, illetve a kedvezőtlen környezeti hatások folytán tartós, átfogó tanulási nehézségeket, tanulási képességzavart mutatnak” (Mesterházi, 1998, 54. o.). A tanulásban akadályozott gyermekek számára (is) nagyon fontos, hogy a képességeiknek megfelelő oktatásban részesüljenek. Ha ez nem történik meg, sorozatos kudarcok érhetik őket, és egyre inkább lemorzsolódnak társaiktól, elveszítik motivációjukat (v.ö. Hegedűs és Sebestyén, 2022). „Magyarországon a tanulás-szervezési módok közül sajnos még mindig a frontális osztálymunka az elsődleges..., ugyanakkor a legfőbb kérdés mégiscsak az, hogy melyik modell milyen súllyal van jelen az oktatásban, és úgy gondolom, egy modern oktatási rendszernek mindenképp a gyerekközpontú elgondolások felé kellene mozdulnia, mint például a kooperatív tanulás-szervezés vagy a projekt módszer” (Kispál, 2021, 117.). A gyógypedagógiai módszertanok évtizedek óta hangsúlyozzák az elméleti ismeretek gyakorlati megközelítésének szükségességét, hiszen a kognitív képességek terén gyengébb tanulók számára az elméleti ismeretek hely-

ett, a hasznosítható ismeretek elsajátítása az elsődleges.

Jelen kutatás abból a tapasztalatból indul ki, hogy minél élményszerűbb a tanulás, annál valószínűbb, hogy az új információk, ismeretek a hosszútávú memóriában rögzülnek, mélyülnek el (Mező, 2015). Ezért célszerű, a tanulásban akadályozott tanulók tanítását élménypedagógiai alapon szervezni.

A tanulásban akadályozott tanulók számára rendkívül fontos, hogy olyan oktatást kapjanak, mely az élményszerű tanulást részesíti előnyben, a feladatok nem unatják őket, nem mechanikusan repetitívek. A tanulókat kifejezetten érdeklik a kreatív tevékenységek. Fontos számukra, hogy a tananyagának vonzereje legyen, hogy felkeltse az érdeklődést, hogy tudják, hogy olyan hasznos ismeretekre tehetnek szert, melyet a későbbiek során is fel tudnak használni (Bábosik, 2004). Ugyanakkor rendkívül fontos az ingermodalitás, több érzékszerv bevonásával és közvetlen tapasztalatok által tudjanak új ismeretet elsajátítani. Az élmény alapú tanulás ebből a szempontból is megfelelő, mivel éppen a változatos, több érzékszervi modalitást megmozgató ingerekre épít. Szem előtt tartja a tanulók szükségleteit, képességeit, valamint az óra során segítőként áll rendelkezésre a gyermekek számára. A siker hatására megnőhet a tanulók önbizalma, míg kudarc hatására felismerhetik hibáikat és tanulhatnak belőlük. Az élménypedagógiában Liddle (2008, 7.) szerint az értékelés „döntő fontosságú szakasz”. A

pedagógus segíti a tanulókat abban, hogy világossá váljanak számukra a megszerzett tapasztalatok, valamint tanulni tudjanak belőlük.

A magyar nyelv és irodalom tanítása tanulásban akadályozott tanulók esetében

A magyar nyelv, valamint a kommunikáció a mindennapi élet fontos része. Az anyanyelv elsajátítása, a nyelvi szocializáció elsődleges színtere a család. A gyermek az őt körülvevő emberektől, családtagoktól sajátítja el első szavait, mondatait. A magyar nyelv írott, vagy szóbeli használata lehetőséget ad az érzelmek, érzések, hangulat kifejezésére; újabb információk birtoklására, valamint új ismeretek közlésére; segítségével kifejezhetjük vágyainkat, utasításokat adhatunk; valamint visszajelzést adhatunk, vagy kaphatunk környezetünkől. A tanulásban akadályozott gyermekek azért (is) küzdenek problémákkal, mert a verbális (szóbeli) kommunikációjuk eltér az iskolában, valamint a gyermekektől elvárt szinttől, ezért nagyon fontos, hogy a pedagógus differenciáltan alkalmazkodjon a gyermek képességeihez és differenciáltan fejlessze.

Felső tagozatban a tanulásban akadályozott tanulók magyar nyelv és irodalom tantárgy szerinti tanításának a célja, az olvasás és írás továbbfejlesztése, ezáltal a biztonságos, önkifejező kommunikáció kialakítása, valamint a személyiség formálása az irodalmi művek segítségével. Fontos cél még a szókincs és erkölcsi értékek kialakí-

tása, valamint önálló, kulturált véleménynyilvánítás elsajátítása (lásd: Klebelsberg Intézményfenntartó Központ Budapest XX. Kerületi Tankerület Benedek Elek Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola és EGYMI helyi tanterve, 2013). A magyar nyelv és irodalom óra során ügyelni kell a tapasztalatszerzésre, valamint gyakorlásra. Fontos az eszközsztű olvasás és írás elsajátítása, valamint a verbális és nonverbális kommunikáció eszközeinek megismerése és gyakorlati használatának elsajátítása. Továbbá a tantárgy feladatai közé tartozik a vizuális és auditív észlelés és differenciálás, a figyelem, emlékezet, finommotorika és szem-kéz koordináció fejlesztése (Kerettanterv, 2020).

A kerettanterv a Nemzeti Alaptanterv, valamint a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve alapján készült. A tanulásban akadályozott tanulók esetében a magyar nyelv és irodalom tantárgy céljai között megjelenik a kommunikációhoz elengedhetetlen képességek kialakítása és fejlesztése, továbbá a szükséges ismeretek elsajátítása. Előtérbe van helyezve a szókincs, a szövegértés és szövegalkotás fejlesztése, valamint kiemelt szerepet kap a nyelvi hátrányok csökkentésére irányuló törekvés, a jól működő funkciók továbbfejlesztése (Kerettanterv az enyhe értelmi fogyatékos tanulók számára 5-8. évfolyam). Az irodalmi ismeretek által, különböző műveken keresztül tapasztalatokat kaphatnak a tanulók a világról, érzelmekről, a természetről. A kerettantervben is olvasható, hogy alapozni kell, hangsúlyt

kell fektetni a tanulók tapasztalatszerzésére, egyéni fejlesztésre, a tanulás megszerettetésére, valamint a tanulási kedvre, mivel ezek mind pozitív pszichológiai hatással bírnak. A magyar nyelv és irodalom tantárgy rehabilitációs célú feladatai közé tartozik a figyelem, tájékozódás, szókincs és emlékezet fejlesztése, valamint a grafomotorika és finommotorika készségek fejlesztése, írás gyakorlása és szövegalkotás, helyesírás, szem-kéz koordináció (SNI irányelvek).

Magyar nyelv és irodalom tanítása hagyományos és élménypedagógiai módszerekkel

A tankönyvek a tömegoktatás általános-sá válásától kezdve, mindig is kitüntetett figyelmet kaptak. Megjelentek a tanári kézikönyvek, munkafüzetek, ezzel lehetőséget adva a feldolgozásra és otthoni munkára. A hagyományos iskola, amely kész tankönyvszövegeket tanít, arra kényszeríti a tanulókat, hogy kész tanári magyarázatokat raktározzanak el emlékezetükben. A diákok a csak a tankönyvekre támaszkodó tanítás esetében, az élménypedagógiával ellentétben, passzív szerepben vannak, nincs lehetőség tapasztalásra. Az ismeretközlés után a diákok feladata az, hogy ismétléssel, tanulással elsajátítsák az órán elhangzott, valamint tankönyvben leírt információkat. A tankönyvelemzés Magyarországon hiányosság, nem igazán rendelkezünk kutatási eredménnyel arról, hogy hogyan és milyen módon használják

a tankönyveket, munkafüzeteket, így nem lehet képet alkotni arról, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a tanulók eredményességéhez (Kojanitz, 2007).

A 2008-as átfogó tankönyvvizsgálat bebizonyította, hogy egyre fontosabb szempont az életkori sajátosságok, valamint az aktivitás részvétele, ugyanakkor a tankönyvek sokszor elavult stratégiát közvetítenek, gyakran nem érvényesül bennük a tanulói nézőpont, nem jellemzi tanulói aktivitás, hanem továbbra is passzív helyzetben vannak a tanulók. A tankönyvekből hiányzik az önálló véleményalkotás, a problémamegoldó gondolkodás, valamint differenciálás lehetősége, mely tanulásban akadályozott tanulók esetében igen fontos lenne. A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a hazai könyvek tananyag-, valamint tantárgycentrikusak és nem pedig tanulócentrikusak (Kaposi, 2012), ellentétben az élménypedagógiával.

„A 21. századi irodalomtanításnak célul kell kitűznie azt, hogy bemutassa az olvasás és az irodalom élményét, mindazt ne házi feladatként, otthoni tevékenységként kezelje, hanem törekedjen arra, hogy már irodalomórán felmutassa az irodalmi élményszerzést” (Herédi, 2021, 90. o.). Az irodalom, a különböző művek, számos lehetőséget adnak arra, hogy élményt kapjanak általa a tanulók. Rendkívül fontos az élmény alapú tanulás olyan esetekben, amikor olyan művekkel kell megismerkedniük a gyermekeknek, melyek távol állnak tőlük. Ilyen tanulási forma a drámapedagógia, a dramatikus eszközök,

valamint a kreatív írásos gyakorlatok és kooperatív technikák (Herédi, 2021). A tanulók az irodalmi mű világába léphetnek, beleélhetik magukat a cselekménybe, így maradandó, lelki világra is hatást gyakorlóan nyomot hagy. Az adott szöveg és a gyermek között egyfajta kapcsolat alakulhat ki, mely elmélyítheti a megértés szintjét. Amikor a gyermekek játszanak, megtanulják, hogy hogyan hatnak az őket körülvevő társak, valamint a társadalom rájuk, hogy hogyan hatnak egymásra a társaikkal, valamint saját magukat is jobban megismerhetik. Az agy komplex működését is fejleszti, megismerhetik hogyan működik a saját testük, és kapcsolatokat ismerhetnek fel saját maguk és az őket körülvevő világ között (Devlin, 2013, 4.).

A tanóra folyamán többféle élményszerű játékot alkalmazhatnak a pedagógusok. Ilyen például az „érzelmi asszociáció” (a mű kapcsán megfogalmazódott érzelmeket kell kimutatni nonverbális formában), vagy az „állókép” (egy műrészlet alapján egy pozíciót kell felvenni, ami a felolvasott részletet jelképezi); valamint amikor egy adott részletet úgy kell előadni, mintha a mai modern világban játszódna (Kispál, 2021). Egy irodalmi művel való megismerkedés az élménypedagógia eszközével a beleélést hozhatja el magával. Más szemszögből láttatja az alkotást, gazdagabb információkat kaphatunk a folyamat során. A magyar nyelv és irodalom óra, az irodalmi művek számos lehetőséget adnak arra, hogy igazán élményszerűvé tegyék a pedagógusok a tanítási órákat.

Cél és hipotézisek

A vizsgálat célja: a vizsgálat során a gyógypedagógusok és a tanulásban akadályozott tanulók élménypedagógiával kapcsolatos véleményeinek feltárására törekedtünk. Kiinduló hipotézisek:

Feltételeztük, hogy a felső tagozatos tanulásban akadályozott tanulók motiváltabbak a magyar nyelv és irodalom órán akkor, ha az élménypedagógia adta lehetőségeit használják.

Véleményünk szerint, a szakemberek és diákok is hatékonyabbnak gondolják az élménypedagógiát a magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében, a hagyományos tanítási módszerekkel szemben.

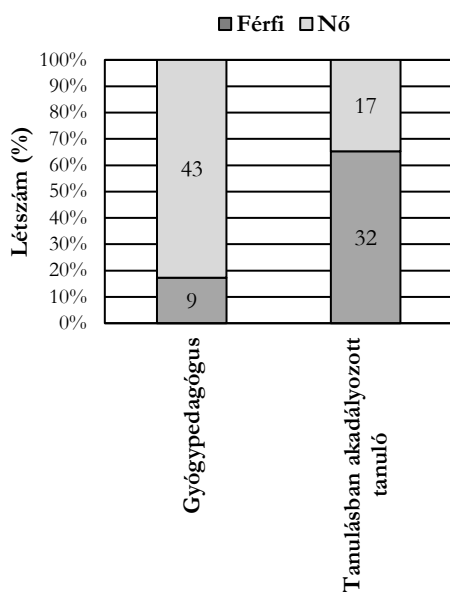
Úgy véltük, hogy a pedagógusok azért nem részesítik előnyben az élménypedagógiai elemek alkalmazását, mert ez nagyobb mértékű energiabefektetést, aktivitást igényel a pedagógusok és a tanulók részéről is.

Minta

A kérdőív kitöltéséhez ötödikes, hatodikos, hetedikos, valamint nyolcadik osztályos tanulásban akadályozott tanulókat kerestünk fel, valamint azokat a pedagógusokat, gyógypedagógusokat, akik felső tagozatos tanulásban akadályozott gyermekeket szegregált, vagy integrált intézményben tanítanak. A vizsgálatunkban résztvevő személyek száma $n=101$ fő, összesen 52 pedagógus, valamint 49 tanulásban akadályozott felső tagozatos tanuló.

A vizsgálatban összesen 9 férfi, valamint 43 nő pedagógus vett részt, valamint 32 tanulásban akadályozott felső tagozatos fiú, és 17 felső tagozatos tanulásban akadályozott lány (1. ábra).

1. ábra: A vizsgálatban résztvevők arányának megoszlása (pedagógus kérdőív: n=52 fő; tanulói kérdőív: n= 49 fő). Forrás: a Szerzők

A tanulásban akadályozott tanulók közül 6 fő (12%) szegregált, 43 fő (88%) integrált oktatásban vett részt. A kérdőívet kitöltő pedagógusok közül 25-en (48%) integrált intézményben, 23-an (44%) szegregált intézményben, 4-en (8%) pedig szegregált és integrált intézményben is dolgoznak. A válaszadó pedagógusok közül 17-en (33%) magyar nyelv és irodalom tantárgy peda-

gógusai, 24-en (46%) gyógypedagógusok, valamint 11-en (21%) gyógypedagógusok, és magyar nyelv és irodalom tantárgy pedagógusai is.

Az 1. ábra alapján kiderül, hogy a tanulók oldaláról a fiú válaszadók, a pedagógusok oldaláról pedig a női válaszadók dominálnak a leginkább. A pedagógusok esetében ez a helyzet nem meglepő, hiszen a pedagóguspályán több női munkaerő található, mint férfi. Ezt bizonyítja az OECD 2019-s felmérése is, mely szerint Magyarországon a pedagógusok 75%-a női tanerő (OECD: Education at a Glance 2019). Ez a helyzet a mai gyógypedagógus társadalomra valószínűleg még inkább jellemző.

Az életkor megoszlása tekintetében a kitöltők 48%-a gyermekkorú tanuló, a maradék 52% pedig fiatal, középkorú és időseknek számító pedagógusokból áll. A legtöbb pedagógus, aki kitöltötte a kérdőívet a 40 év vagy afeletti korosztályba tartozik. Feltételezhetjük, hogy a százalékok azért alakultak így, mert napjainkban a pedagógustársadalom nagy részét is az idősebb generáció teszi ki (bővebben: Varga, 2019).

Módszer

A vizsgálat során két különböző, saját összeállítású kérdőívet alkalmaztunk. Az első kérdőív a gyógypedagógusok számára készült, a második kérdőív pedig felső tagozatos tanulásban akadályozott diákok számára. A diákok kérdőíve hét zárt végű, egy félig nyitott és nyolc nyitott kérdést

tartalmaz, összesen 16 kérdést. Ebből négy kérdés vonatkozik a demográfiai adatokra.

A pedagógusok kérdőíve hat zárt végű, egy félig nyitott, valamint tizennégy nyitott végű kérdést tartalmaz, tehát összesen 21 kérdést kellett megválaszolniuk. A kérdések közül öt vonatkozik a demográfiai adatok feltárására. Ezt követte annak felmérése, hogy mennyire vannak tisztában, mennyire ismerik a tapasztalati tanulást. A következő kérdések célja az volt, hogy felmérjük, hogy a pedagógusok mennyire alkalmaznak élménypedagógiai elemeket a tanításuk során. Megszerettük volna ismerni, hogy a pedagógusok véleménye szerint mennyire növeli a diákok motivációját az élménypedagógiai alapú tanítás és véleményük szerint mennyire hatékony az alkalmazása. A kérdőív utolsó blokkja annak megismerésére irányult, hogy miért alkalmazzák kevesen az élménypedagógiát a tanításuk során és mire lenne szükség ahhoz, hogy Magyarországon is elterjedjen és többen használják ezt a tanítási formát.

A vizsgálat felvételére és kiértékelésére 2022. szeptember és 2023. március között került sor. A kérdőíveket személyesen juttattuk el a kijelölt iskolába a diákok és tanárok számára.

Eredmények

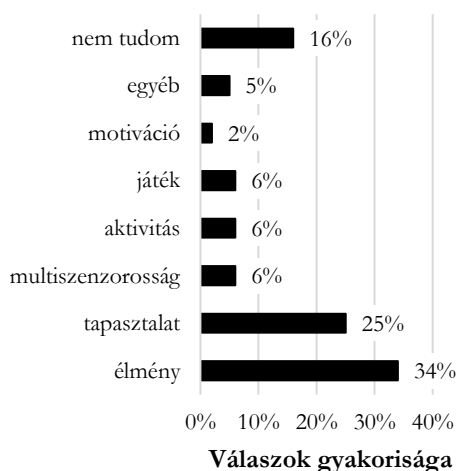
A vizsgálati személyek a kérdéseket általában megválaszolták. Noha a kifejtős, nyílt végű kérdések esetében előfordult egy pár esetben, hogy megválaszolatlanul ma-

radtak, azonban a kitöltők nagy része igyekezett minden kérdésre bőven kifejtve válaszolni.

Az élménypedagógia fogalma. A válaszadók egyéni módon, saját szavaikkal, igen lényegretörő meghatározásokat adtak az élménypedagógia fogalmáról. A tanulók válaszait leginkább az élménnyel, a játékos-sággal, valamint a multiszenzorossággal lehet összekapcsolni. A gyógypedagógusok esetében legtöbbször az élmény, a játék, az aktivitás, a motiváció és a tapasztalat szavak jelennek meg a válaszokban.

Ahogy a 2. ábrán látható a kitöltők 34%-a az élménnyel, 25%-a a tapasztalattal, 6%-a a multiszenzorossággal, 6%-a az aktivitással, 6%-a a játékkal, 2%-a a motivációval, 5%-a egyéb, 16%-a nem tudom válaszokkal.

2. ábra: Az élménypedagógia fogalmának kulcsszavai a kitöltők definíciói alapján (pedagógus kérdőív: n=52 fő; tanulói kérdőív: n= 49 fő). Forrás: a Szerzők

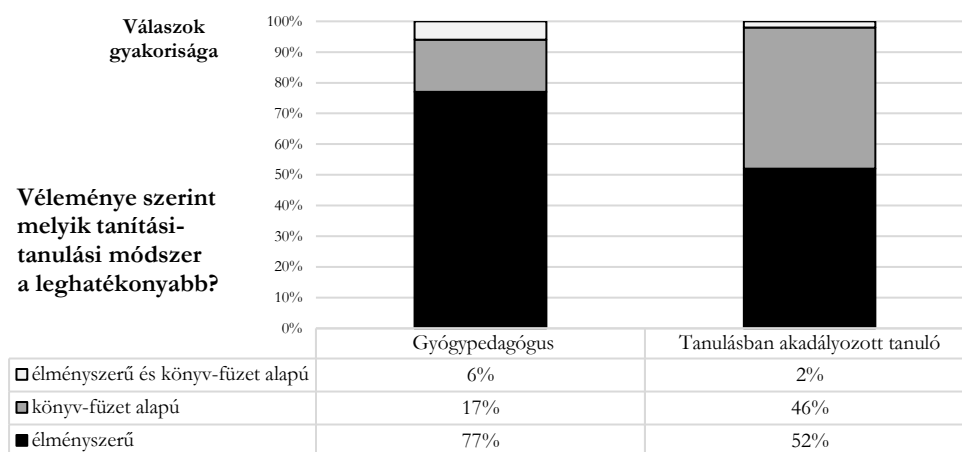
cióval köti össze az élménypedagógia definícióját. További 5% egyéb meghatározásokat adott meg, valamint a kitöltők 16%-a nem tudta definiálni a fogalmat. A válaszok alapján az élménypedagógia egy olyan pedagógiai módszer, mely segítségével több érzékszerven keresztül új ismereteket szerezhethet a tanuló, valamint élményekkel gazdagodhat a gyermek és a pedagógus is, azonban mind a két fél részéről aktivitást igényel. Egyfajta tapasztalati tanulás, melyet játékként él meg a gyermek, így rendkívül motiváló hatása van.

Élménypedagógia VS könyv-füzet alapú tanítás-tanulás vélt hatékonysága. Arra a kérdésre, hogy az élménypedagógiai, a „könyv-füzet alapú” vagy az ezek kombinációjaként leírható tanítási-tanulási módszert tartják-e hatékonyabbnak, erős konszenzus mutat-

kozik a gyógypedagógusok, valamint a tanulásban akadályozott tanulók között.

Ahogy a 3. ábra is mutatja, a válaszadók több mint fele gondolja mind a két csoportban az élményszerű eszközökkel történő tanulást a leghatékonyabbnak. Ugyanakkor a gyermekek közül magas arányban (46%-ban) jelenik meg a könyv-füzet alapú tanulást előnyben részesítők száma is. A két módszer együttes alkalmazását mindkét csoportokban a válaszadóknak csak kis hányada (a gyógypedagógusok 6%-a a tanulási akadályozott tanulók 2%-a) tekinti a leghatékonyabbnak. A khi-négyszet próba eredménye szerint a válaszadócsoportokon belül a válaszlehetőségek megfigyelt és várható gyakorisága szignifikánsan ($p < 0,001$) különbözik (3. ábra).

3. ábra: Az élménypedagógia és hagyományos tanítási-tanulási módszerek hatékonyságának összehasonlítása (pedagógus kérdőív: $n = 52$ fő; tanulói kérdőív: $n = 49$ fő). Forrás: a Szerzők

Khi-négyszet = 45,500, df = 2, $p < 0,001$ Khi-négyszet = 21,714, df = 2, $p < 0,001$

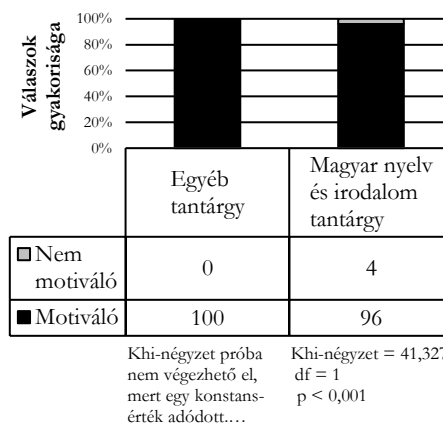
Az okok feltárása kapcsán sokszínű válaszok érkeztek. A pedagógusok számottevő része szerint az élménypedagógia azért hatékonyabb, mert a tanulásban akadályozott gyermekek kognitív funkciói gyengébbek és a multiszenzoros eszközökkel, több érzékszerv bevonásával könnyebben rakatározzák el az információt a hosszútávú memóriában. Úgy vélik, hogy tapasztalat, élmények által, érzelmek bevonásával nő a tanulók motivációja, így hatékonyabbá válik a tanulás. A diákok több okot is felsorakoztattak amellet, hogy miért hatékonyabb élményszerű eszközök alkalmazásával tanulni. Azt vallják, hogy könnyebb megjegyezni az új ismereteket, ha látják és hallják is (tehát a gyermekek válaszaiban is megjelenik a multiszenzorális tanulás), sokkal érdekesebbé teszi az adott tananyagot, valamint az élményekkel teli tanulás során hamar elröpül az idő, viszont a tanult anyagra „örökre” emlékezni fognak.

A pedagógusok véleménye szerint a könyv-füzet alapú tanulás azért hatékony, mert ez évtizedek óta bevált, hatékony módszer, ezért ők is inkább ezt részesítik előnyben; valamint azért, mert a könyv-füzet alapú tanuláshoz nincs szükség különleges anyagi eszközökre. Ugyanakkor a könyv-füzet alapú tanulás a gyermekek véleménye szerint azért hatékony, mert ezzel a módszerrel könnyebb megjegyezni az új ismereteket, valamint a megszokott, bevált tanórákat szeretik.

Az élményszerű tanítás-tanulás motivációs aspektusa. A válaszadók vitathatatlanul azonos véleményt alkotnak arról, hogy az

élményszerű a tanulás motiváló hatású mind a magyar nyelv és irodalom órákon, mind az egyéb tantárgyi órákon (4. ábra).

4. ábra: *Az élményszerű tanulás vélt motiváló hatása magyar nyelv- és irodalom, és egyéb tantárgyi órák esetében (pedagógus kérdőív: n=52 fő; tanulói kérdőív: n= 49 fő). Forrás: a Szerzők*

A tanulásban akadályozott gyermekeket tanítók válasza egyértelműen azt mutatják, hogy az élményszerű tanulás magyar nyelv és irodalom, valamint más tantárgyak esetében is, kivétel nélkül hozzájárul a motiváció növeléséhez. A tanulók is egyértelműen úgy gondolják, hogy az élményszerű tanulásnak motiváló hatása van.

Választ keresünk arra is, hogy a tanulásban akadályozott diákok szerint mikor élvezhető egy tanóra. A válaszok legnagyobb arányban azt mutatják, hogy akkor élményszerű egy tanóra, ha játékos, ha játékként élük meg a tanulás folyamatát. Fontosnak tartják az IKT-eszközök, a

szemléltető eszközök alkalmazását, a tananyaghoz kapcsolódó filmnézést. Ugyanakkor a válaszokban előfordult, hogy fontos, hogy a gyermekeket tanító pedagógus humoros legyen, vicces órákat tartson és tudjanak vele közvetlenül beszélgetni.

Arra a kérdésre, hogy a pedagógusok szerint milyen lehetőségek rejlenek magyar nyelv és irodalom órán, hogy élményszerű lehessen többféle válasz is érkezett. A legtöbb válaszadó a drámajátékot, a csoportmunkát, az IKT-eszközök alkalmazását, valamint az előadások készítését és megtekintését ismeri hatékony eszközként, azonban más válaszok is előfordultak, mint a facebook-profil készítése a költőkről, szerzőkről, a társasjátékok, dobókockák használata, szoborjáték, szemléltetés, levél megfogalmazása, vagy történetbefejezés, beszélgetés, játék, erdei séta, megzenésítés, rejtvények, valamint az ismert emberek bevonása és könyvtárlátogatás. Elmondhatjuk, hogy a pedagógusok igen sok eszközt és lehetőséget ismernek, amivel élménydús lehet az óra. A gyermekek válaszai szinte megegyeztek az őket tanító pedagógusok által adott válaszokkal. Szerintük akkor lehetne élményszerűen tanulni magyar nyelv és irodalom órán, ha sokkal játékosabbak lennének a tanórák, többször fordulna elő vicc, vagy humor a tanóra keretén belül, ha a pedagógusok humorosabbak lennének, ha kevesebb lenne a tananyag. Fontosnak tartják azt is, hogy legyen csoportmunka, beszélgetés, szemléltető- és IKT eszközöket alkalmazzanak a tanárok, valamint a drámajátékok,

tananyaghoz kapcsolódó filmek és zenék alkalmazása is rendkívül élvezhetővé teszik a magyar nyelv- és irodalom órát.

Azután, hogy megismertük, hogy milyen lehetőségek rejlenek az óra élményszerűvé tételére azt is meg szeretnénk volna tudni, hogy ezek közül melyek azok, amiket alkalmaznak is a pedagógusok a tanóra keretén belül. A kitöltők közül a legtöbben a dráma- és szerepjátékokat alkalmazzák, azonban számottevő a digitális eszközök használata, a szoborjáték, szereplők jellemzőinek bemutatása cselekvésbe ágyazva, vagy írásban, a csoportmunka, társasjáték, történet megváltoztatása, vagy levélírás, zene, szókártya alkalmazása, színház- és könyvtárlátogatás, bábozás, rajzolás, természetben tanulás, valamint a kompozíciókészítés, azonban vannak olyan pedagógusok is, akik bevallásuk szerint semmilyen élményszerű eszközt nem alkalmaznak magyar nyelv- és irodalom órán.

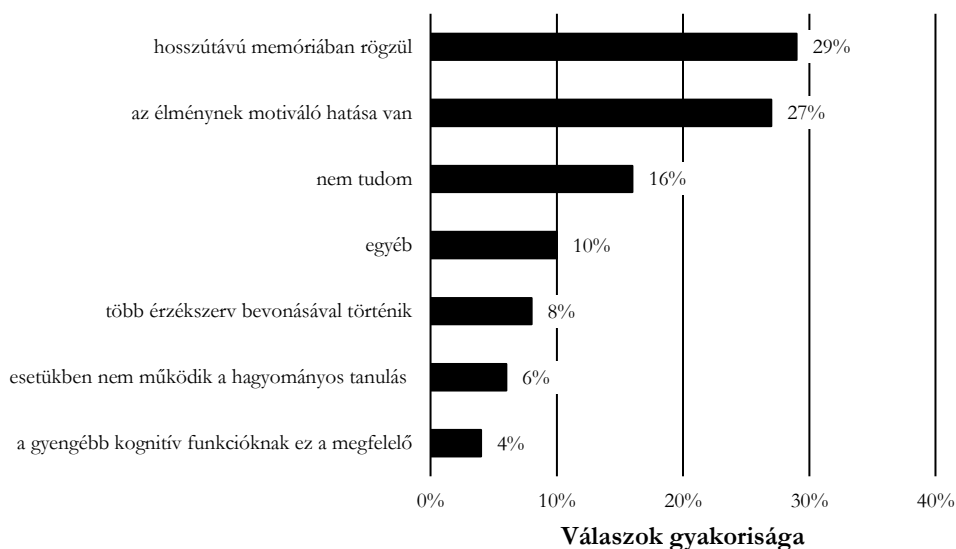
Kíváncsiak voltunk azonban arra is, hogy a gyermekek milyen lehetőségekkel találkoztak magyar nyelv és irodalom óra keretén belül, mely élvezhetővé teszi a tanórát. A 49 tanulóból 20 gyermek írt arra vonatkozó választ, hogy manapság nem igazán találkozik magyar nyelv és irodalom órán élményszerű eszközökkel, a többi 29 tanuló pedig a legtöbbször videó- és filmnézést, szerep- és drámajátékot, bábjátékot, IKT-eszközök használatát, valamint szókártyák alkalmazását tudta felsorolni, mint élményt adó lehetőséget.

Az élménypedagógia előnyberészesítésének okával kapcsolatos vélemények. Fontos kérdésnek

tartottuk annak megismerését, hogy a pedagógusok milyen okból részesítik előnyben az élménypedagógia alkalmazását a tanulásban akadályozott tanulók esetében. Ahogy az 5. ábra is mutatja, a megkérdezettek 16%-a nem tudja, hogy miért is kellene előnyben részesíteni a tapasztalati tanulást a tanulásban akadályozott tanulók esetében. A legtöbb szakember szerint azért kellene előnyben részesíteni a nem hagyományos tanulást, mert közvetlen tapasztalatszerzés útján a tanulásban akadályozott tanuló hamarabb megtanulja az új anyagot, ami véleményük szerint így a tanulók hosszútávú memóriájában raktározódik el, s nemcsak megtanulják, de alkalmazni is fogják tudni a későbbiekben az ismereteket. „Náluk különösen igaz,

hogy cselekvésbe ágyazva, tapasztalati úton szerzett ismeret hamarabb és tartósbabban rögzül, illetve az élmény érzelmi töltete miatt könnyebben előhívható”. A válaszadók közül sokan jelezték, hogy szerintük az élmények által hatékonyabban lehet tanulni, valamint motiváló hatása is van azoknak. Úgy vélik, hogy több érzékszerv bevonásával hatékonyabb a tanulás, valamint a gyengébb kognitív funkcióval rendelkező gyermekek esetében a könyv-füzet alapú tanulás egyáltalán nem működik: „A tanulásban akadályozott gyermek kognitív funkciói gyengébbek, így jobb, ha multiszenzorosan tapasztalják meg az információt” fejtette ki az egyik válaszadó gyógypedagógus.

5. ábra: Az élménypedagógia előnyben részesítésének okai a tanulásban akadályozott gyermekek tanítása esetén (pedagógus kérdőív: n=52 fő). Forrás: a Szerzők

Khi-négyzet = 22,980, df = 6, p = 0,001

A gyógypedagógus válaszadók további olyan indokokkal is alátámasztották azt, hogy a tanulásban akadályozott tanulók tanítása során előnyben kell részesíteni az élményszerű, tapasztalati tanulást, mint például e tanítási-tanulási mód:

- oldja a feszültséget,
- a gyermek kevésbé szorong az iskolában,
- szívesebben vesznek részt a tanulók a tanórákon,
- segítségével el lehet érni, hogy a tanulók higgyenek magukban,
- segíti a tanulókat, hogy szociálisan éretté váljanak,
- révén a tanulók mentálisan is egészséges személlyé válhatnak,
- segíti az önértékelés fejlődését.

A hagyományos tanulás háttérbe szorításával lehetőség nyílik továbbá a különbségek áthidalásához, képességeik megmutatkozásához, a tudás megerősítéséhez, valamint a státuszkezeléshez és a képességek szerinti sikerélményhez juttatáshoz. Kerestük a tapasztalati tanulás előnyeit, valamint hátrányait a diákok és szakemberek szemszögéből is. Mind a két csoport az előnyök oldalán sorakoztatta fel azt, hogy élményszerű tanulás során hamarabb rögzül az újonnan kapott információ, hatékonyabb a tanulás folyamata, illetve az elsajátított anyag a hosszútávú memóriában rögzül. A közvetlen tapasztalás aktív részvételt igényel, több csatornán keresztül jut a gyermek az ismeretanyaghoz, így könnyebben megérti az összefüggéseket. A gyermek a tanulás

folyamatát nem nyűgként éli meg, hanem játékként, így élményekkel gazdagodhat, valamint növeli a motivációt is. Mindezek mellett a diákok olyan előnyöket is felsoroltak, mint az óra izgalmassága, érdekessége. Élményszerű óra során kevesebb stressz éri a gyermekeket, sokkal humorosabbak a tanórák, nincs lehetőségük unatkozni, így könnyebben vissza tudnak emlékezni a történetekre. A pedagógusok által említett további előnyként találhatjuk még, hogy az élményszerű, tapasztalati tanulás praktikus ismeretet ad, növeli a kreativitást és a problémamegoldóképességet is fejleszti, illetve személyiség- és közösségformáló hatással bír.

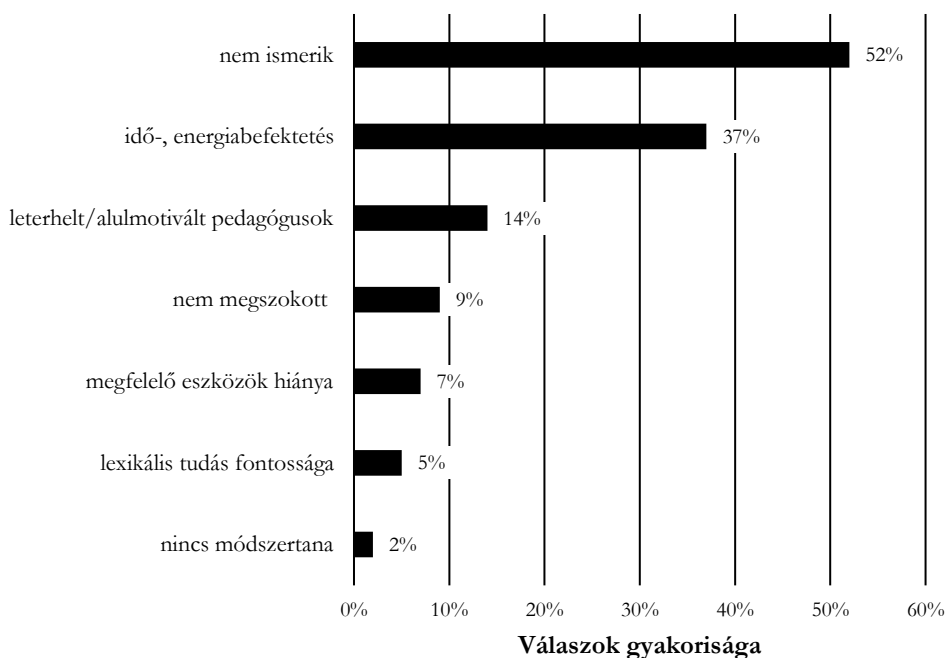
Az élménypedagógia negatívumai a válaszadók véleménye szerint. Az élménypedagógia negatívumai közé lehet sorolni a tanárok és gyermekek véleménye alapján is azt, hogy az élménypedagógia időigényes, emiatt nincs lehetőség minden órán alkalmazni. Nemcsak a tanóra során igényel sok időt, hanem a pedagógus számára a felkészülési idő is megnövekszik. Ez több munkát igényel mind a szakember, mind a gyermek számára is, illetve az óra folyamán aktív részvételt igényel a gyermekek részéről. Mind a két csoport attól tart, hogy a tapasztalati tanulás során kevesebb ismerettel gazdagodnak és ez az elvárt követelményszintet nem éri el, valamint, ha élvezhető a tanóra, akkor elveszíti a komolyságát, megszűnik a fegyelem és megváltozhat a tanóra célja és feladata.

Az utolsó kérdés esetében szerettük volna megtudni, hogy miért alkalmazzák

kevesen az élmény alapú tanítási módszereket. A válaszok alapján megállapítható, a válaszadó pedagógusok szerint a legnagyobb probléma az, hogy a pedagógusok nem ismerik az élményalapú módszertanokat, illetve aki ismeri azért nem alkalmazza, mert rengeteg időt és energiát igényel a pedagógusok részéről (amint az a 6. ábrán látható, ebbe a két lehetséges okba volt sorolható a válaszok több mint 80%-a). A szakemberek egy része leterhelt, vagy alulmotivált így inkább a bevált hagyományos módszereket részesítik előnyben. A vélemények között fellelhető, hogy az

élménypedagógia nem a megszokott, nagy létszámú tantermi órákra van kalibrálva, így nehéz a kivitelezése. A válaszokban megjelenik, hogy nem minden intézményben állnak rendelkezésre a megfelelő eszközök, illetve az oktatásban sajnos nem az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásának a fontossága a mérvadó, hanem a lexikális tudás átadása. Említést tettek még arról is, hogy véleményük szerint az élménypedagógiának nincs olyan kidolgozott módszertana, mint a hagyományos könyv-füzet alapú módszerrel történő tanításnak-tanulásnak.

6. ábra: Az élménypedagógia alkalmazásának negatívumai (pedagógus kérdőív: n=52 fő). Forrás: a Szerzők

Khi-négyzet = 60,212, df = 6, p < 0,001

Megvitatás

Az első hipotézisünk, melyben feltételeztük, hogy a felső tagozatos tanulásban akadályozott tanulók motiváltabbak magyar nyelv és irodalom órán akkor, ha az élménypedagógia adta lehetőségeket használják, igazolódott mind a diákok, mind a a gyógypedagógusok részéről. A szakemberek 100%-a, míg a tanulók 85%-a véli úgy, hogy az élményszerű tanulás motiváló hatással bír (lásd: 4. ábra). Ez rámutat arra, hogy nem csak az a fontos, hogy mit tanul a diák, hanem az is, hogy milyen módszerrel. Mint ahogy az elméleti részben is említettük, a tapasztalati tanulás felébreszti bennük a vágyat, a motivációt a tanulás adta megpróbáltatások iránt (Kispéter, Gratzer-Sövényházy, 2020).

A második hipotézisünk – mely szerint a szakemberek és diákok is hatékonyabbnak gondolják az élménypedagógiát magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében – szintén beigazolódott, hiszen a válaszadók döntő többsége véli úgy, hogy hatékonyabb a könyv-füzet alapú tanulással szemben (lásd: 3. ábra). Mivel a tanulásban akadályozott gyermekek kognitív funkciói eltérő fejlődést mutatnak, így számukra nem az elméleti, hanem a konkrét, gyakorlati és tapasztalati, hasznosítható ismeretek az elsődlegesek. A tapasztalati úton való tanulás hatékonysága abban rejlik, hogy élmények által könnyebb elsajátítani az új ismeretet, illetve az élmény motiváló hatása is pozitívan befolyásolja a tanulási folyamatot, továbbá igazodik az eltérő fejlődésű kognitív funkciókhoz. A

kinesztetikus tanulási stílusú diákok számára lehetőség nyílik arra, hogy mozgás közben, az auditív tanulási stílusú diákok a hallott anyag alapján, valamint a vizuális téren fogékonyabbak számára lehetséges, hogy akár bemutató formájában sajátítsanak el új anyagot.

A harmadik hipotézisünk annak az okát vizsgálta, hogy miért nem alkalmazza az élménypedagógiát a tanerő. Úgy véltük, hogy a pedagógusok azért nem részesítik előnyben a tapasztalati tanulást, mert relatív kevés ismerettel rendelkeznek arról, illetve e tanítás-tanulás szervezési szempontból nagy mértékű energiabefektetést, aktivitást igényel a pedagógusok és a tanulók részéről is. Ez a feltevésünk részben igazolódott, ugyanis a válaszadók 52%-a úgy vélte, hogy az ok abban rejlik, hogy a tanárok nagy része nem ismeri magát az élménypedagógiát, illetve az élménypedagógiában rejlő lehetőségeket (lásd: 6. ábra). Ezt az elterjedéshez szükséges tényezők vizsgálatára irányuló kérdés válaszadásakor is alátámasztották a válaszadók, ugyanis a kitöltők 48%-a szerint ahhoz, hogy az élmény alapú tanítás elterjedjen arra van szükség, hogy a felsőfokú képzések és egyéb pedagógiai képzések, továbbképzések keretében nagyobb hangsúlyt kapjon az élménypedagógia, több ismeretre tegyenek szert a leendő és jelenlegi pedagógusok. A második legtöbb válasz azzal kapcsolatban érkezett (37%), hogy a rengeteg idő- és energiabefektetés szükséges ahhoz, hogy tapasztalati úton sajátítsák el a gyermekek az új ismeretet. Ez

megjelenik az élményszerű tanulás hátrányaira vonatkozó válaszadások során is, mivelhogy a válaszok jelentős része arra irányul, hogy jelentősebb időt és energiát kell invesztálni az ilyen jellegű tanórák esetében.

Korlátozások

A kérdőív kitöltése során a tanulásban akadályozott tanulók esetében előfordulhat, hogy a kérdést nem tudták megfelelően értelmezni, vagy nem voltak tisztában egy-egy fogalom jelentésével, így nem biztos, hogy minden kérdés esetében reális válaszok érkeztek be tőlük. A kitöltők számának növelésével, vagy akár egy gyakorlatban kivitelezett mérésel talán hitelesebb információkat kaphatnánk az élménypedagógia hatékonyságáról.

Konklúziók

A tapasztalati, élménypedagógiai alapon nyugvó tanulás új kapukat nyithat meg a tanulásban akadályozott fiatalok előtt, lehetőség nyílik arra, hogy megtanítsuk a „megtaníthatatlant” (Liddle, 2008). Ezzel a gyermekek alapvető készségei, magatartásuk jelentősen fejleszthető, ugyanakkor számos lehetőség nyílik az egyénre szabott fejlesztésre. Vizsgálatunk rámutat arra, hogy miért kellene előnyben részesíteni az élménypedagógiát a hagyományos pedagógiai módszerek helyett, esetünkben magyar nyelv és irodalom órán; valamint arra, hogy milyen változások lennének szükségesek ahhoz, hogy a pedagógusok körében

jelentősen elterjedjen az élménypedagógia és annak alkalmazása. Mindez hozzávezethet ahhoz, hogy minél több pedagógus részesítse előnyben az élmény alapú módszereket.

Az élmények tanulóakra gyakorolt előnyös hatásának vizsgálatát követően további vizsgálati kérdéseket fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, hogy vajon a pedagógusok motivációját mennyire terelné pozitív irányba az élményszerű oktatás. Lehetőséget vélünk felfedezni annak kutatásában is, hogy az élménypedagógia milyen mértékben segíti a kreativitás kibontakoztatását a sajátos nevelési igényű gyermekek esetében.

Irodalom

- Bábosik I. (2004): *Nevelésmélelet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Devlin, M. (2013): To play or not play: Using drama as an effective pedagogical tool to teach literature. *Senior Honors Theses and Projects*, 367. Letöltés dátuma: 2022. 10. 10. Web: <https://commons.emich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1365&context=honors>
- Csikszentmihályi M. (1997): *Flow – Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémia Kiadó Rt., Budapest.
- Hegedűs, R. és Sebestyén, K. (2022). Focus on 10th grade students with learning problems: What influences their achievements? *HERJ*, 13(3). 385-404. DOI [10.1556/063.2022.00168](https://doi.org/10.1556/063.2022.00168)

- Herédi R. (2021): Az irodalomórai élményszerzés szükségessége és a célokra gyakorolt hatásrendszere. In Körömi G., Kusper J., Verók A. (szerk.). *Dulce et utile – Tanulmányok Pintér Márta Zsuzsanna 60. születésnapjára*. Líceum Kiadó, Eger. 83-92.
- Kaposi J. (2012): A tankönyv szerepének változásai. *Iskolakultúra*, 22. (12). 56-70
- Kispál D. (2021): Az irodalomtanítás válaszai a humán tudományok válására. Alkalmazott drámapedagógia a klasszikus alkotások tanításában. In Körömi G., Kusper J., Verók A. (szerk.). *Dulce et utile – Tanulmányok Pintér Márta Zsuzsanna 60. születésnapjára*. Líceum Kiadó, Eger. 111-120.
- Kerettanterv az enyhe értelmi fogyatékos tanulók számára 5-8. évfolyam (2020)
- Kispéter A., Gratzner-Sövényházy E. (2020): *Élménypedagógia*. Bűnmegelőzési és Oktatási Szolgáltató Központ Egyesület, Szeged.
- Klebelsberg Intézményfenntartó Központ Budapest XX. Kerületi Tankerület Benedek Elek Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola és EGYMI helyi tanterve (2013). Letöltés dátuma: 2022. 08. 01. Web: <http://erzsebetibenedek.hu/wp-content/uploads/2017/03/Helyi%20tanterv.pdf>
- Kojanitz L. (2007): A tankönyvek minőségének megítélése: Mi ad értelmet a tankönyvek értékelésének és kutatásának? *Iskolakultúra*, 17. (6-7). 114-126.
- Kolb, D. A. (1984): *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- Liddle, M. D. (2008): *Tanítani a taníthatatlant-élménypedagógiai kézikönyv*. Pressley Ridge Magyarország Alapítvány, Budapest.
- Mező K. (2015): *Kreativitás és élménypedagógia*. Kocka Kör, Debrecen.
- Mező K és Szabóné Burik E. (2021): A robotokkal történő oktatás, az élménypedagógia aspektusából. *Mesterséges intelligencia – interdiszciplináris folyóirat*, 3(2). 19-32. DOI [10.35406/MI.2021.2.19](https://doi.org/10.35406/MI.2021.2.19)
- Mező, F (2017). Különleges bánásmódot igénylő roma tanulókat célzó, élménypedagógián alapuló program bemutatása. In: Orosz, Ildikó (szerk.): *Abstraktkötet: Kihívás és/vagy esély - a romák integrációja Európában*. Hajdúböszörmény, Magyarország: Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar. 23
- McElhaney, K. A. (1998). *Student Outcomes of Community Service Learning: A Comparative Analysis of Curriculum-Based and Non Curriculum-Based Alternative SpringBreak Programs*. Unpublished Dissertation, University of Michigan.
- OECD (2019). *Education at a Glance 2019*. Letöltés dátuma: 2022. 12. 23. Web: https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2019_f8d7880d-en

- Roseman, I. J. (2008): Motivations and emotivations: approach, avoidance, and other tendencies in motivated and emotional behaviour. In: Elliot A. J. (ed.): *Handbook of approach and avoidance motivation*. Psychology Press, New York. 343–366.
- Skinner, E. A., Kindermann, T. A., Connell, J. P., Wellborn, J. G. (2009): Engagement and disaffection as organizational constructs in the dynamics of motivational development. In: Wentzel, K. R. és Wigfield, A. (szerk.): *Handbook of Motivation at School*. Routledge, New York. 223–245.
- Varga J. (szerk.) (2019). A közoktatás indikátorrendszere 2019. KRTK-KTI. Budapest. Letöltés dátuma: 2022. 12. 23. Web:https://kti.krtk.hu/wpcontent/uploads/2020/01/A_kozoktatasi_indikatorrendszere_2019.pdf